

ВНЕСОК І. Г. ЄРЕМЕНКА В УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ ДЛЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ

Ніна Кравець, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна,
kravez2015@gmail.com

У статті проаналізовано роботи І. Г. Єременка, доведено науково-практичну доцільність використання викладених думок, положень і концепції науковця як для наукових працівників, так і для практиків з метою оптимізації навчання, виховання і корекції розумово відсталих дітей.

Ключові слова: І. Єременко, розумово відсталі учні, навчання, виховання, корекція, структура і типи уроків, диференціація.

Ніна Кравець, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев, Украина
Вклад І. Г. Єременко в удосконалення методики літературного читання для умовно відсталих учнів

Стаття посвячена науково-педагогічній діяльності І. Г. Єременка. Изложено краткие сведения, касающиеся деятельности учёного, осуществлён анализ подготовленной им научно-методической и учебной литературы.

Ключевые слова: І. Г. Єременко, умовно відсталі учні, навчання, виховання, корекція, структура і типи уроків, диференціація.

Nina Kravets, National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, Kyiv, Ukraine

The contribution of I. Yeremenko in the improvement of the methodology of literary reading for mentally retarded students

The article is devoted to the 100th anniversary of the birth of the famous in the field of oligophrenopedagogics scientist, doctor of pedagogical Sciences, Professor Ivan Yeremenko. Scientific-pedagogical activity of I. Yeremenko is quite versatile and productive. He belonged to the pleiad of scientists oligophrenopedagogics the second half of the twentieth century, whose significant contribution to the development of General theoretical and methodical issues agoranopticon provided for its further development. Transferring the fundamental scientific ideas about the structure and types of lessons, differentiated instruction, overall and individual correction, young researchers, the professor has created a scientific school, which has proved its viability in the theoretical and methodical works of a whole generation of his followers who are engaged in the improvement of educational correction and directional process of teaching mentally retarded children. He left a considerable scientific heritage is not fully implemented in the methodical developments and recommendations.

The article presents brief information on the activities of the scientist, the analysis prepared by the scientific-methodical and educational literature. The analysis allowed to distinguish three periods in the research activities Yeremenko: an exploratory period, the period of formation as a scientist, and the period of implementation in practice of theoretical and methodological advances. According to the analyzed periods of work, I. Yeremenko proved scientific and practical feasibility of using reflected the thoughts, terms and concepts as researchers and practitioners to optimize training, education and correction of mentally retarded children.

Keywords: I. Yeremenko, mentally retarded students, training, education, correction, structure and types of lessons, differentiation.

© Кравець Н., 2016

Вибір нових напрямів досліджень на сучасному етапі розвитку спеціальної методики літературного читання для розумово відсталих учнів потребує знань про вже наявні дослідження в зарубіжній та вітчизняній психокорекційній педагогіці. Зважаючи на це, варто розглянути внесок у сучасну теорію і практику спеціальної освіти теоретико-методичних напрацювань провідного вітчизняного фахівця в галузі олігофренопедагогіки, доктора педагогічних наук, професора Івана Гавриловича Єременка, столітній ювілей якого буде відзначатися у 2016 році.

Наукові інтереси І. Г. Єременка протягом кількох десятків років торкалися різноманітних аспектів, що стосувалися корекційної навчально-виховної роботи з розумово відсталими дітьми. Проте досі бракує спеціальних досліджень, присвячених висвітленню значення внеску як особисто І. Єременка, так і його наукової школи у розвиток вітчизняної та світової спеціальної освіти. Постає необхідність у проведенні наукового аналізу з метою узагальнення праць ученого, що мають непересічне теоретичне й практичне значення насамперед для сучасної мети реформування спеціальної освіти усіх ланок.

Мета статті полягає у висвітленні теоретико-методичних засад олігофренопедагогіки, розроблених І. Єременком та їх впливу на оптимізацію сучасної літературної освіти розумово відсталих учнів.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-експериментальний доробок І. Єременка можна розподілити на кілька періодів. *Перший період* – пошуковий, що відобразився в його роботах як ученого-дефектолога, який цікавиться та вивчає причини порушень, притаманні дітям усіх нозологій, насамперед розумово відсталим, можливості їх корекції та виховання.

Другий варто вважати періодом становлення, що ознаменувався рядом робіт, у яких відображено пошуки шляхів удосконалення навчальної діяльності розумово відсталих учнів, вирішення окремих аспектів основних положень щодо оптимізації успішного засвоєння ними знань та вмінь. Як підсумок цьому стала розробка структури і типів уроків для допоміжної школи.

Третій період – період впровадження теоретико-методичних напрацювань науковця практику роботи допоміжної школи. Він ознаменувався організацією навчання розумово відсталих учнів з урахуванням стану розвитку їхніх пізнавальних можливостей, що знайшло практичне вирішення у запровадженні в допоміжних школах України диференційованого навчання і науково-методично відобразилося у роботах з питань організації навчальної діяльності розумово відсталих учнів на уроках з будь-яких предметів. Отримані матеріали стали підґрунтям запропонованої вченим концепції про диференційоване навчання. «Концепціям І. Єременка щодо диференційованого навчання, особливостей типів і структури уроків у допоміжній школі немає аналогів у олігофренопедагогіці. Проведений під керівництвом та за безпосередньою участю Івана Гавриловича широкомасштабний експеримент щодо впровадження у допоміжних школах диференційованого навчання, довів його необхідність і доцільність.» [11, 30 – 31].

Проаналізувавши властиві дітям усіх нозологій порушення розвитку, Єременко вивчає питання, що стосуються засвоєння знань та вмінь учнями з порушеннями розумового розвитку, зокрема його цікавить протікання нервових процесів у даній категорії дітей. Дослідник експериментально доводить, що від стану рухомих нервових процесів залежить рівень розвитку в розумово відсталих школярів здібностей усвідомленого сприймання й засвоєння навчального матеріалу, формування умінь використовувати набуті знання на практиці. «Найхарактернішою особливістю розумово відсталих дітей поряд з недорозвитком процесів узагальнення і абстрагування є порушення периметру рухливості нервових процесів, що послаблює або унеможливує створення умов для оптимальної аналітико-синтетичної діяльності кори головних півкуль [10, 60]. Щодо рухомості нервових процесів учений виявив два рівні дітей. Перший рівень склали учні, умовно розділені на чотири групи. До першої і другої груп увійшли школярі з малою

рухливістю нервових процесів; для представників третьої можливе утворення диференційованих на другосигнальні подразники; до четвертої групи увійшло 40 % дітей, яким властива найбільша рухливість нервових процесів.

В учнів, віднесених до другого рівня, дія збудження і гальмування відбувається успішно, але здійснюється повільно. Водночас Єременко вказав особливості, що впливають на рухливість нервових процесів у здорових дітей та у розумово відсталих: «у нормальних дітей збільшення рухливості нервових процесів залежить від віку й освіти, в аномальних – від порушень, від глибини дефекту» [10, 75].

Значний інтерес для практики корекційного навчання розумово відсталих дітей має експериментальне дослідження Івана Гавриловича, присвячене питанням аналізу ігрової діяльності учнів допоміжної школи, впливу гри на засвоєння знань та умінь. Учений експериментальним шляхом виявив тривалість зайнятості розумово відсталих дітей руховою грою та продуктивність гри на різних її етапах, охарактеризував поведінку школярів під час гри: в одних підвищена активність, у других переважає пасивність, тимчасове виключення з гри, припинення гри і довів, що розумово відсталі граються до 35 хвилин, якщо не порушені нервові процеси, а зниження продуктивності гри не збігається з віком [1, 27 – 28]. Для корекційної педагогіки, зокрема спеціальної методики навчання літератури розумово відсталих учнів, дана теза досить важлива.

Аналіз різних робіт вченого переконує в тому, що всі вони були спрямовані на пошуки ефективних шляхів забезпечення корекційного впливу навчання на розвиток розумово відсталих школярів. Важливі питання олігодидактики знайшли своє відображення в багатьох теоретичних роботах ученого, присвячених уроку. Він звернув увагу на урок у допоміжній школі як провідну частину навчального процесу, що сприяє успішному засвоєнню знань та умінь, визначив його дидактичні особливості, вказав методичні прийоми і ефективні форми побудови уроків, насамперед вияв шляхів підготовки учнів до уроку, раціональних способів поєднання структурних компонентів уроку, зокрема поєднання словесних засобів, наочності та практичної діяльності учнів, визначення оптимальної тривалості продуктивності праці учнів на уроці, використання різноманітних видів діяльності [3, 5]. Аналізуючи особливості навчального процесу в допоміжній школі, Іван Гаврилович дійшов висновку, що основною формою організації навчання учнів, корекційної роботи з ними, яка поряд із загальноосвітніми і виховними цілями розв'язує завдання корекції та розвитку, є «урок як основна форма організації навчальної діяльності і корекційно-виховної роботи в допоміжній школі. Урок – первинна, відносно закінчена структурна одиниця процесу навчання» [3, 7]. Головну корекційну цінність уроку Єременко вбачав у спеціальній його організації, за якої діяльність нервової системи дитини підлягає певному ритму, темпу, послідовності й періодичності, завдяки чому створюються сприятливі умови для оптимального її функціонування, підвищення розумової та фізичної працездатності. Крім організаційних чинників, корекційно-виховний вплив уроку на дитину має здійснюватися через його зміст. За Єременком, «корекційно-виховна функція уроку проявляється в тому, що поряд із навчанням і вихованням здійснюється виправлення недоліків розвитку дитини.» [3, 8].

Характеризуючи особливості уроку, підкреслюючи єдність навчальних і корекційних завдань, Іван Гаврилович визначив загальноосвітні та спеціальні завдання, що здійснюються на кожному уроці. Корекцію вчений вбачав у колективному характері праці учнів на уроці та постійній допомозі їм учителя. Глибоко проаналізувавши структуру тогочасного уроку, дослідник вказав на залежність якості засвоєння школярами знань і умінь від особливостей структури кожного уроку, оскільки характерні для розумово відсталих порушення пізнавальної діяльності обумовлюють своєрідність завдань, змісту, методів і прийомів навчання на кожному уроці.

Зважаючи на досить повільне залучення школярів у розумову працю на початку уроку, Єременко запропонував вводити в структуру уроку таку його складову, як нервово-

психічна підготовка учнів до сприймання навчального матеріалу, що відрізняє урок у допоміжній школі від уроку в масовій школі та відводить певний час на уроці для фізичного відпочинку дітей, насамперед у процесі виконання ними завдань інтелектуального характеру, що вимагають значного розумового напруження. Також, і що досить важливо, наголосив, що урок повинен зберігати певну стійку структуру, певну стереотипність з метою забезпечення систематичного, цілеспрямованого педагогічного впливу на кожного учня. З цієї метою вчений визначив чітку структуру уроку, його складові частини: підготовчу, основну, заключну, які мають бути сталими елементами, що властиві будь-якому уроку [3, 46].

Особливу увагу він надавав формувальному етапу уроку, на якому відбувається безпосереднє засвоєння, набуття знань, умінь і навичок, розв'язуються основні завдання: продукуються нові знання і способи дій або виробляються нові якості щодо їх засвоєння, тобто учні досягають якісно нового рівня в оволодінні новими знаннями й уміннями. Урок має забезпечити спеціальну, найраціональнішу організацію діяльності й поведінки кожного учня, доцільне чергування видів діяльності, постійне стимулювання педагогом учнів до активної діяльності та постійне його керівництво цим процесом, колективний характер праці. Дотримання вказаних умов забезпечить корекцію притаманних розумово відсталим школярам порушень. Організаційною основою кожного уроку науковець визначив поєднання й чергування діяльності учнів і учителя, вбачаючи в цьому та джерелах знань, до яких вони вдаються, основний, визначальний чинник структури уроку [3, 47].

Теоретично й практично довівши доцільність поділу уроку на певні частини (етапи), визначивши структуру уроку, І. Єременко розробив типологію уроків, що базується на врахуванні логіки навчального процесу на уроці й полягає в оптимізації засвоєння учнями знань і умінь. Це дало можливість визначити типи уроків: пропедевтичні уроки та довести доцільність застосування кожного з них у навчальному процесі допоміжної школи: урок первинного ознайомлення учнів з навчальним матеріалом; урок поглиблення й уточнення знань, умінь та удосконалення навичок; урок застосування знань, умінь і навичок; урок систематизації й узагальнення знань, умінь і навичок; урок застосування знань, умінь і навичок; урок перевірки засвоєння знань, умінь і навичок [3, 68 – 96].

Розглядаючи питання, що стосуються особливостей засвоєння розумово відсталими учнями навчального матеріалу, Іван Гаврилович звернув увагу на роль процесів узагальнення і абстрагування у засвоєнні знань, на необхідність удосконалювати систему корекційних засобів. Для розвитку узагальнень і абстрагувань радив забезпечити діалогічну єдність між словом, дією і наочністю, що важливо для виділення суттєвого значення слова [8, 77 – 78].

У наступних працях вчений доводить першочергове значення дотримання вимог корекційної роботи у допоміжній школі. Навчання розумово відсталих дітей розглядав як таке, що чітко відрізняється від навчання дітей масової школи, оскільки повинно бути сформованим і пристосованим до особливостей порушень цієї категорії учнів. «Подолати недоліки розвитку, виправити їх можна лише завдяки організації спеціального педагогічного впливу – корекції.» [9, 5].

Розкривши сутність корекційно-виховної роботи, Єременко наголошує на значенні використання наочного матеріалу, зокрема й на уроках літературного читання. Почуте з уст учителя чи прочитане з підручника слово, але певним чином не проілюстроване, учні не засвоюють [6]. Дотримуючись цього висновку, важливо використовувати на уроках літературного читання різноманітний ілюстративний матеріал, аудіовізуальну продукцію, репродукції картин відомих митців.

Водночас науковець вважав за потрібне проведення належної лікувальної роботи з дітьми. Щоб успішно проводити корекційну роботу, радив добре знати психічні особли-

вості кожної дитини, «тоді можна досягти успіху в корекційній роботі з нею.» [6, 9]. За Єременком спеціальні корекційно-виховні заходи не самоціль, а необхідна умова забезпечення всебічного розвитку дітей. Основним об'єктом корекційної роботи вважав центральну нервову систему учнів. Учений переконливо довів, що лише спеціально організоване навчання має корекційне значення. Водночас визначив загальні та найдоступніші об'єкти корекційної роботи, які можна коригувати на уроках літературного читання, зокрема: розвиток сприймання, виправлення недоліків вимови, розуміння змісту слів і фраз, розвиток фонематичного слуху, моторики, пам'яті, уваги, інтересу; формування прийомів побудови розумових дій, необхідних для усвідомлення, сприймання і засвоєння навчального матеріалу; формування вмінь обмірковувати матеріал, що повідомляється, навчання учнів передавати свої думки у словесній формі, розвиток самостійності та ініціативи, відновлення і підвищення рівня працездатності, регламентування поведінки [6, 28]. Успішне проведення корекційної роботи Іван Гаврилович вбачав у систематичному й глибокому вивченні учнів, злагожденій роботі міждисциплінарної команди, оволодінні педагогами прийомами корекції.

Цінні думки висловлені автором з приводу опанування учнями знаннями. Формуючи уявлення і поняття, дослідник радив опиратися на досвід школярів, на відомі й зрозумілі їм явища навколишньої дійсності, на практичну діяльність, щоб у процесі навчання учні не просто засвоювали знання, а й активно озброювалися ними для практичної діяльності в суспільстві. Для цього необхідно врахувати порушення вищої нервової діяльності, виділивши порушення рухомості нервових процесів, їх інертність як провідні й визначальні [4, 11]. Учений вказав, що стосовно уроків літературного читання порушення уяви проявляються в тому, що учні мало використовують минулий досвід при усвідомленні літературного тексту, часто не відмежовують своїх попередніх переживань, вражень від об'єктивного змісту оповідання; поєднують окремі частини змісту зі своїм суб'єктивним досвідом, утворюють при переказуванні зовсім інше оповідання, їм властива слабка цілеспрямованість на активне запам'ятовування і пригадування [6, 15 – 16].

Іван Гаврилович дав досить вагому характеристику властивим розумово відсталим особливостям, які проявляються в процесі роботи даної категорії дітей з художніми творами, констатувавши, що досить складним для розумово відсталих є аналіз літературного тексту, який розумово відсталі діти здійснюють невпорядковано, пропускаючи проміжні ланки, переходячи з однієї частини на другу. Вони не можуть самостійно аналізувати зміст тексту в цілому, сприймають його фрагментарно, не додержуються зв'язків, які встановлюють зі значними труднощами. Досить нечітко уявляють тривалість, одночасність і послідовність зображених у творі подій, нечітко розуміють причинові зв'язки і відношення, зупиняються лише на окремих деталях, що особливо позначається на навчальній діяльності при засвоєнні матеріалу з читання [4, 17].

Готуючи підручники з літературного читання, відвідуючи з цією метою уроки, Єременко констатував, що розумово відсталі учні розглядають оповідання як простий перелік послідовних конкретних фактів, не пов'язаних сюжетно; звертають мало уваги на мотиви дій і вчинки персонажів твору, не можуть без допомоги учителя розчленувати текст на частини, знайти основне в ньому; більше зупиняються на другорядному; не вміють встановлювати зв'язків між окремими фактами при переказуванні змісту прочитаного [4, 18]. У роботу учні включаються пізніше 6 хвилин від її початку, тому проблему підвищення їхньої працездатності в процесі проведення уроку вчений радив розв'язувати у двох планах: коригування недоліків трудової діяльності, зокрема підвищення регуляторної ролі другої сигнальної системи, емоційно-вольової сфери, а також – створення оптимальних умов навчальної діяльності для забезпечення постійної стимуляції учнів до активної праці та запобігання появі втоми. «Чуйне, тактовне ставлення до дитини впливає на неї, мов ліки, виводить її зі стану апатії, духовної флегми, розгальмовує торпідних і заспокоює еретичних дітей» [4, 45].

Розробивши структуру й типи уроків для допоміжної школи, Іван Гаврилович не зупиняється на досягнутому, а знову звертає увагу на особливості навчально-виховного процесу, причини недостатнього засвоєння знань та умінь розумово відсталими школярами, і доходить до висновку про необхідність запровадження диференційованого навчання, що знайшло відображення в низці його одноосібних та колективних робіт.

Досконало проаналізувавши тогочасний процес навчання у допоміжній школі, учений дійшов висновку про необхідність його докорінної перебудови. Працюючи над питаннями щодо підвищення якості й ефективності навчання розумово відсталих дітей, звернув увагу на те, як і за яких умов досягається підвищення загальноосвітнього і професійно-технічного розвитку розумово відсталих учнів. На думку Єременка, цього можна досягнути шляхом запровадження диференційованого навчання, розкривши педагогічні умови застосування диференційованого навчання, успішність якого залежить від врахування глибини і складності дефекту в кожного школяра. Диференціацію вважав як одну з форм наукової організації педагогічного процесу в допоміжній школі. «Диференційований підхід у навчанні при наявності значних відмінностей у розвитку пізнавальних здібностей учнів є однією з форм наукової організації педагогічного процесу» [2, 7]. Проаналізувавши результати експериментальної роботи, Єременко довів значення диференційованого навчання, яке «підвищує результативність корекційно-виховної роботи з учнями, створює необхідні передумови для більш швидкого й успішного загального розвитку розумово відсталих дітей» [2, 13]. Наголошуючи на важливості диференціації, впровадженні диференційованого навчання, дослідник водночас не відкидав значення індивідуального підходу, вказавши на принципову різницю між ним і диференційованим навчанням, вважаючи диференціацію та індивідуалізацію «важливими принципами корекційно-виховної роботи допоміжної школи, що мають єдину основу – врахування у навчанні індивідуальних відмінностей у розвитку пізнавальної діяльності учнів [2, 13]. Вивчаючи можливості запровадження диференційованого навчання, вважав важливим як для теорії, так і для практики, глибше вивчення типологічних, індивідуальних, вікових особливостей розумово відсталих учнів. Вивчати пізнавальні можливості радив у три етапи: ретроспективному, що передбачає з'ясування історії розвитку дитини до вступу в допоміжну школу; діагностичному – сутність якого полягає у належному вивченні дитини на початковому етапі навчання з метою встановлення стану її знань та умінь, на основі яких вона відноситься до певного відділення; динамічному – спостереження за розвитком учня протягом усіх років навчання в школі.

Наголошуючи на необхідності вивчення кожного учня для успішної організації диференційованого навчання, І. Єременко водночас визначив положення, яких варто дотримуватися у методиці навчально-виховної та корекційної роботи. Запропонована методика передбачає: диференційовану, корекційно спрямовану пропедевтику, врахування типових відмінностей у рівні знань, умінь і навичок учнів, у життєвому досвіді, готовності до навчання; перспективне орієнтування на потенційні можливості школярів; поєднання диференційованого та індивідуального підходів у процесі навчання; дотримання диференційованого підходу в організації пізнавальних дій школярів. Складовою частиною корекційно-виховного процесу, висхідною основою визначив систематичне вивчення учнів та пояснив сутність понять компенсація і корекція [9, 5]. Корекційну роботу вбачав у спрямовуванні на загальну активізацію процесів мислення дитини, зміцнення її самоконтролю та на посилення регулювальної ролі мови. Водночас учений виступив проти опікунського підходу в корекційній роботі, за дотримання охоронно-педагогічного режиму в корекційній роботі та максимального залучення учнів до активної розумової діяльності [9, 11].

У 1985 р. вийшов з друку підготовлений І. Єременком навчальний посібник «Олігофренопедагогіка», за яким навчалися і шліфували свої дефектологічні знання студенти та педагоги спецкіл колишнього Радянського Союзу.

Крім суто теоретико-методичних робіт, Іван Гаврилович підготував ряд підручників з літературного читання для розумово відсталих учнів. Готуючи підручники, науковець не оминув увагою особливості методики роботи з ними.

Аналізуючи сутність та особливості роботи з підручником, Єременко звернув увагу на роль учителя у засвоєнні учнями знань, довівши, що характер дій учителя й учнів визначається джерелом знань, до якого вони звертаються на певному етапі навчання на уроці. Найбільш надійним для розумово відсталих він вважав шкільний підручник, що виступає основним засобом засвоєння знань учнів з певного предмета, до якого їх звертає учитель як на уроці, так і у процесі самопідготовки.

Висновки. Науково-теоретична і методична спадщина І. Єременка – значний внесок в історію як вітчизняної, так і зарубіжної корекційної педагогіки (олігофренопедагогіки). З його ім'ям пов'язані становлення та розвиток спеціального навчання й виховання розумово відсталих осіб різного віку. Порушені ним питання щодо навчання, виховання й корекції розумово відсталих дітей успішно втілюються в життя та подальше розробляються науковцями і практиками як в Україні, так і за її межами. Висунуті вченим теоретичні положення, запропонована концепція диференційованого навчання, практичні поради є досить актуальними для сучасної системи не лише корекційної освіти, а й освіти взагалі з огляду на інклюзивні процеси, що відбуваються в сучасному дошкільному та шкільному навчанні й вихованні.

Подальша робота буде спрямована на аналіз робіт І. Єременка, у яких розглядаються особливості пропедевтичного періоду навчання, оскільки на сучасному етапі функціонування освіти у масових і спеціальних школах, ДНЗ, реабілітаційних центрах в один клас чи групу залучено досить різномірний контингент дітей щодо притаманних їм порушень розумового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Єременко І. Г.* Аналіз ігрової діяльності учнів допоміжної школи / І. Г. Єременко // Питання дефектології : республіканський збірник / відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – Вип. 2. – К. : Рад. школа, 1966. – 176 с. – С. 20 – 8.
2. *Єременко І. Г., Вавіна Л. С., Мерсіянова Г. М.* Диференційоване навчання в допоміжній школі / І. Г. Єременко, Л. С. Вавіна, Г. М. Мерсіянова. – К. : Рад. школа, 1978. – 142 с.
3. *Єременко І. Г.* Дидактичні основи уроку в допоміжній школі / І. Г. Єременко. – К. : Рад. школа, 1966. – 130 с.
4. *Єременко И. Г.* Материалы исследования процесса обучения во вспомогательной школе / И. Г. Єременко. – К. : Педобщество УССР, 1972. Ч. 1. – 111 с.
5. *Єременко И. Г.* Материалы исследования процесса обучения во вспомогательной школе / И. Г. Єременко. – К. : Педобщество УССР, 1972. Ч. II. – 83 с.
6. *Єременко І. Г.* Наукові основи корекційно-виховної роботи в допоміжній школі : методичний лист / І. Г. Єременко. – К. : Рад. школа, 1970. – 51 с.
7. *Єременко И. Г.* Организация учебной деятельности учащихся вспомогательной школы на основе повышения их познавательной активности / И. Г. Єременко. : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук. – 13.00.03- специальная педагогика. – К., 1967. – 102 с.
8. *Єременко І. Г.* Особливості утворення диференційовань слів за значенням в учнів допоміжної школи / І. Г. Єременко // Питання дефектології : республіканський збірник / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – Вип. 3. – К. : Рад. школа, 1967. – 154 с. – С. 66 – 78.

9. Єременко І. Г. Проблема ефективності корекційно-виховної роботи в спеціальних школах / І. Г. Єременко // Питання дефектології : республіканський збірник / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – Вип. 12. – К. : Рад. школа, 1978. – 132 с. – С. 3 – 15.
10. Єременко І. Г. Рухомість нервових процесів в учнів допоміжної школи / І. Г. Єременко // Питання дефектології : республіканський збірник / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – Вип. 1. – К. : Рад. школа, 1965. – 183 с. – С. 60 – 75.
11. Кравець Н. П. Проблема засвоєння знань учнями допоміжної школи у працях І. Г. Єременка / Н. П. Кравець / Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : методичний збірник. – Вип. 4 / за ред. Бондаря В. І., Засенка В. В. – К. : Знання, 2002. – 312 с. – С. 27 – 31.
12. Методичні вказівки щодо роботи над підручником з літературного читання в допоміжній школі / упор. І. Г. Єременко. – К. : РУМК Міносвіти УРСР, 1986. – 42 с.
13. Основи спеціальної дидактики / за ред. д-ра пед. наук., проф. І. Г. Єременка. – Вид. друге, перероблене. – К. : Рад. школа, 1986. – 200 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Yeremenko I. G. (1966). Analysis of playing activity of pupils of the supplementary school. (Problems of speech: the Republican collection]. Soviet school, 2, 20 – 28 p. (In Ukrainian).
2. Yeremenko I. G., Vavina L. S., Mersianova G. M. (1978). Differentiated instruction in the supplementary school. Soviet school, 142 p. (In Ukrainian).
3. Yeremenko I. G. (1966). Didactic principles of lesson in a supplementary school. Soviet school, 130 p. (In Ukrainian).
4. Yeremenko I. G. (1972). The study of the learning process in the supplementary school. Pedsociety of the USSR, 1,111 p. (In Ukrainian).
5. Yeremenko I. G. (1972). The study of the learning process in the supplementary school. Pedsociety of the USSR, 2, 83 p. (In Ukrainian).
6. Yeremenko I. G. (1970). Scientific principles correctional-training work in the supplementary school. (Methodological sheet). Soviet school, 51 p. (In Ukrainian).
7. Yeremenko I. G. (1967). Organization of educational activity of students of supplementary schools on the basis of increasing their cognitive activity. (Abstract. Diss. of PhD of Sciences – 13.00.03 –special education], 102 p. (In Ukrainian).
8. Yeremenko I. G. (1967). Features of formation of differential words on the value to students of supplementary schools. (Questions of defectology: Republican collection). Soviet school, 3, 66 – 78. (In Ukrainian).
9. Yeremenko I. G. (1978). The problem of efficiency of correctional and educational work in supplementary schools. (Questions of defectology: Republican collection). Soviet school, 12, 3 – 15. (In Ukrainian).
10. Yeremenko I. G. (1965). The mobility of nervous processes among students of supplementary schools. (Questions of defectology: Republican collection). Soviet school, 1, 60 – 75. (In Ukrainian).
11. Kravets N. P. (2002). The problem of assimilation of knowledge by students of the supplementary school in the works of I. G. Yeremenko. (Didactic and social-psychological aspects of correctional work in a supplementary school : a methodological brochure). Knowledge. 27 – 31. (In Ukrainian).
12. Yeremenko I. G. (1986). Methodical instructions for work on a textbook on literary reading in the supplementary school. SEMC Ministry of Education, 42 p. (In Ukrainian).
13. Yeremenko I. G. (1986). Bases of special didactics. Soviet school, 200 p. (In Ukrainian).